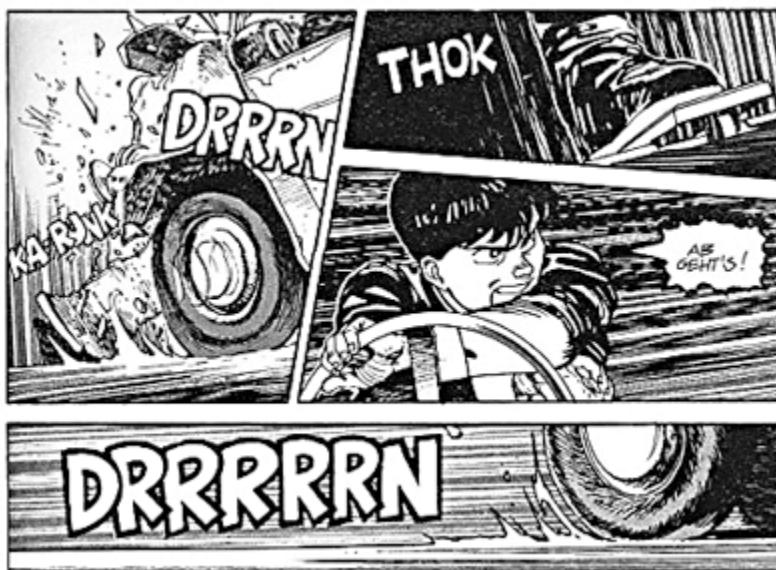

OD FIGURE DO KULTURE – ONOMATOPEJA

Od krika do poezije

Krešimir Bagić

Retorički pojам onomatopeja izведен је од grčkoga ὄιδεάοδέβα što znači pravljenje riječi. Ono-ma-topeja je mikrostrukturalna figura dikcije koja označava riječi i izraze koji glasovnim sastavom prikazuju označeno (biće, pojavu ili senzaciju). Predmet glasovnoga oponašanja može biti zvuk iz prirode, životinjsko glasanje, u novije vrijeme zvukovi različitih strojeva i naprava... Nije, recimo, teško uočiti da glagoli *bućnuti*, *klokotati* ili *pljuštati* sami 'ozvučuju' imenovane pojave.

Onomatopeja u stripu

Jede li se *bekos* ili *bleji*?

Od davnina onomatopeja je cijenjeno jezično sredstvo. Rabe je Ovidije, Homer, Vergilije, Horacije i dr. Njezinu prirodu i učinke potanko su istraživali brojni mislioci od Platona, Aristotela, Kvintilijana, sv. Augustina preko Leibniza, Herdera, Humboldta, Condillac-a do Genettea. Stoljećima je razvijana i učvršćivana onomatopejska ili *bow-wow* teorija. Ona se temelji na hipotezi da onomatopeja stoji na početku razvoja ljudskoga jezika. Tu ćemo teoriju ovde oprimjeriti jednom drevnom crticom i njezinim nekolikim odjecima. Herodot, naime, u *Povijesti* piše da je egipatski kralj Psametih (7. st. pr. Kr.) jednom pastiru dao dvoje novorođenčadi da ih odvede k svome stadu i odgaja tako da pred njima nikada ne bude izgovorena nijedna riječ. Htio je čuti koju će riječ djeca najprije izgovoriti. Poslije dvije godine, djeca izgovoriše riječ *bekos*. Psametih otkrije da je to frigijsko ime za *kruh* te zaključi da su Frigijci stariji od Egipćana. Međutim, Francuz Cl. Fauchet se u 16. stoljeću zapitao što bi Psametih odgovorio podrugljivcu koji bi pred njim tvrdio da je to zapravo glas kozâ koje doje djecu. Njegov je sunarodnjak B. Lamy bio još izravniji: »Taj je kralj loše umovao, jer sva je prilika da su ta djeca, budući da nikada nisu čula drugog glasa osim meketanja kozâ koje su ih hranile, oponašala to meketanje, a njemu frigijska riječ samo igrom slučaja nalikuje« (1675). Iz ovih primjedbi Ch. Nodier, autor *Rječnika onomatopeja* (1808) zaključuje da je oponašanje

životinjskoga glasanja važno izvorište nastanka jezika odnosno da nije slučajno što je prvi suglasnik i u francuskoj i u drugim abecedama – b. Njime, uostalom, počinju ključne riječi i drevnoga društva o kojem se već tisućljećima ispredaju priče. Riječ je o Babilonu, čija se prijestolnica zvala Biblios, vladar Bel(us), prva knjiga Biblion, svećenik Balaam...

Interjekcije – govor akcije

Iako je danas općeprihvaćeno mišljenje da između riječi i stvari ne postoji nikakva veza, onomatopeja je motivirani jezični znak i ubraja se u prirodne efekte jezika (Bally). Tri su tipa onomatopejskih izraza: interjekcije, onomatopejske riječi i pjesničke onomatopeje.

Interjekcije su uvici stvorenii izravnim glasovnim oponašanjem šumova, krikova, zvukova koji okružuju čovjeka. U njima se događa prijelaz iz *glasa jeke u riječ jeke* (Guberina; obično su jednočlani: *apciha, bum, ciju, mijau, muuu, pljus, tras* ili dvočlani – reduplicirani: *čin-čin, din-don, gu-gu, kre-kre, kuc-kuc, kva-kva, tik-tak, vau-vau*). Interjekcije su osjetilni govor, govor akcije u kojem je iznimno jaka govornikova senzibilnost i refleksna komunikacija s prostorom. U jezik ulaze ili tako da ih se počne rabiti kao samostalne riječi ili tako da se pomoću predmeta i nastavaka iz njih izvedu glagoli i imenice. Primjerice, u papuanskome jeziku interjekcija za glasanje pijetla *kukreku* prerasla je u riječ sa svim obilježjima koje imaju drugi leksemi tog jezika, jednako kao što se u hrvatskome dogodilo s interjekcijom za glasanje prepelice – *pućpuruć*. Kada se uvici (*kre-kre*) pretvaraju u glagole (*kreketati*), onomatopejski je prizvuk u pravilu snažniji nego kada se pretvaraju u imenice (*kreket/anje/*). Zanimljivo je da su stari Grci redupliciranom interjekcijom *bar-bar* oponašali govor stranaca. Iz tog je izraza kasnije izvedena imenica *barbar* (άρνανδρ), osobno ime *Barbara* i jezikoslovni pojam *barbarizam*. U nas je svojedobno dvočlana metaforička interjekcija *bla-bla* (kojom se označava dug i isprazan govor, brbljanje) iskorištena kao uporište reklamne akcije jedne telekomunikacijske kompanije – od „*bla-bla mobilnih paketa*“ stiglo se do slogana *Blablam ja, blablaš ti, blablamо svi*. Izvjesno je da je ta reklama dijelom izmijenila zvukovnu sugestivnost i značenje interjekcije *bla-bla*, te da poslije nje brbljanje više nije isključivo negativno obilježena aktivnost. Budući da svaki jezik posjeduje vlastiti glasovni sustav i artikulacijsko-akustičke posebnosti, interjekcije variraju od jezika do jezika. Primjerice, pijetao se Hrvatima, Bugarima, Srbima, Slovincima ili Makedoncima obraća sa *kukuriku*. Na njemačkome, međutim, taj se isti pijetao glasa *kikeriki*, na engleskome *cock-a-doodle-do*, na francuskome *cocorico*, na španjolskome *quiquiriquí*, na finskome *kukkokiekuu*, na islandskome *gaggalagó*, na hebrejskome *לִפְרָכַב הַצָּפֵן* (tsape baparopyl), na japanskome *コケコッコ* (kokekokko), na korejskome *코끼요 코코* (kokyo koko) itd.

Dragutin Boranić, autor rasprave

Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima (1909)

Golub sijlukac

Onomatopejske riječi uprisutnuju govor prirode i zvukove okoline. U njima se jezik krika i neartikulirani zvukovi pretvaraju u artikulirani jezik. Pri njihovu oblikovanju govornici se oslanjaju na timbar glasa, artikulacijske mogućnosti i ritam. Valja upozoriti da pojave koje se glasovno oponašaju nisu ni jedinstvene ni nepromjenjive. To je potkraj 18. stoljeća neizravno pokazao njemački ornitofil J. M. Bechstein kada je otkrio i opisao dvadeset različitih slavujevih pjevova. Poslije tog otkrića bjelodano je da se slavujev pjev (i ne samo on) prikazuje različito, jer se razlikuju perspektive njegova percipiranja i glasovnoga oponašanja, ali – od jezika do jezika – i fonetska obilježja kojim se to oponašanje izvodi.

U hrvatskome najčešća onomatopejska vrsta riječi je glagol. Npr. *blejati, brundati, cičati, cvrkutati, čurlikati, frfljati, graktati, grgoljiti, grickati, grmjeti, gugutati, kloparati, kreketati, kreštati, mrmljati, mumljati, njakati, pljusnuti, piskutati, psikati, pucketati, roktati, šuštati, tandrkati, teturati, toptati, turirati, tutnjati, zujati, zveckati, zviždati, zvrčati*. Uz glagole, brojne su i onomatopejske imenice, npr. *bubanj, bumbar, cvokot, cvrčak, fijuk, hihot, klopot, kokot, kokoš, kukavica, lelek, lepet, mrmljanje, njisak, romon, topot, šišmiš, žubor, žamor...* Onomatopejske riječi nastaju ili slijedeњem prirodnoga glasa (gramatikalizacijom interjekcija) ili stvaranjem riječi koje verbalno slikaju označenu pojavu iako počesto nema zvuka koji bi bio oponašan. Na drugi način nastaju i riječi koje glasovno prikazuju vizualne, olfaktičke ili taktilne pojave – *bljeskati, bljutavo, drhtavica, sijevati, vijavica...* No, to su leksemi koje je uputnije motriti kao primjere sinestezije.

Stilistički su posebno zanimljivi slučajevi „prevođenja“ interjekcija izrazima na koje govornike asocira njihov zvuk. Čovjek iz puka, napominje D. Boranić, »želeći, da nasljeđuje prirodne glasove, kadšto namješta više riječi jednu za drugom tako, da im glasovi izlaze kao imitacija dotičnoga prirodnog glasa«. Primjerice, glasanje ševe u Sošicama prevodilo se nizom imperativa: *Sij, sij, ori, ori, vrzi, vrzi!* Isto tako, u nekim se krajevima sjenica u proljeće „oglašavala“ rečenicom *Skrij gunj, skrij gunj, skrij gunj!*, da bi u jesen promijenila mišljenje: *Vuci gunj, vuci gunj, vuci gunj!* Jedna vrsta goluba zove se *sijlukac* jer s proljeća pjeva *sij luk, sij luk*. Napokon, »u hrv. Zagorju kažu za cvrčka da u vinogradu, kad grožđe dozrijeva, pjeva: ‘crn-bil, crn-bil’, a u bug. se cvrčak zove ödúí-áčéú, očito po navedenom opisu njegova glasa.« (Boranić, 1909).

Zuji, zveči, zvoni, zvuči...

Pjesnička onomatopeja oblik je umjetničkoga prikazivanja koji zvukovnu sugestivnost dijela ili čitavoga lirskog iskaza pretvara u njegovo značenjsko uporište. U pravilu je iznimno artificijelna i prigodna; pjesnik stvara »onomatopeju kao svoju ličnu kompoziciju na temu objektivnog pojavljivanja prirode« (Guberina). Pritom, obično istodobno koristi onomatopejske riječi, interjekcije i riječi čiji zvuk – iako ništa ne oponaša – podupire kontekstualnu značenjsku sugestiju. Najpoznatija onomatopeja hrvatskoga pjesništva je uvodna poetska konstatacija Nazorove pjesme *Cvrčak*:

I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče

Čitav stih zapravo djeluje kao jezični ekvivalent pjevu cvrčka. Uz onomatopejske (*cvrčak, cvrčati*), taj dojam glasovnoga slikanja podjednako stvaraju i neonamatopejske riječi (*čvor, crna, smrča*), jer se njihov glasovni sastav u velikoj mjeri podudara s glasovnim sastavom onomatopejskih riječi. K tome, pjesnik je zvukovnu asocijativnost stiha dodatno pojačao leksičkim ponavljanjem, stilski obilježenim redom riječi i rečeničnom konstrukcijom. Ekstatičnu lirsku pohvalu hrvatskome jeziku P. Preradović je u pjesmi *Jezik roda moga* oblikovao gomilanjem onomatopejskih glagola:

– *Zuji, zveči, zvoni, zvuči,*

Šumi, grmi, tutnji, huči, –

To je jezik roda moga!

Povlašteno mjesto među prirodnim pojavama koje hrvatski pjesnici rado onomatopejski prikazuju nesumnjivo pripada kiši. Uz Ujevićev *Dažd* povlašteno mjesto u tom motivskom i stilskom rukavcu našega pjesništva pripada pjesmi *Klišej kiše* J. Severa:

s trga od sata

niz prašku i vlašku

išla je kiša

ko limena glazba

meni se čula

ko sazvučje miševa

il sjenka dima

preko lišaja.

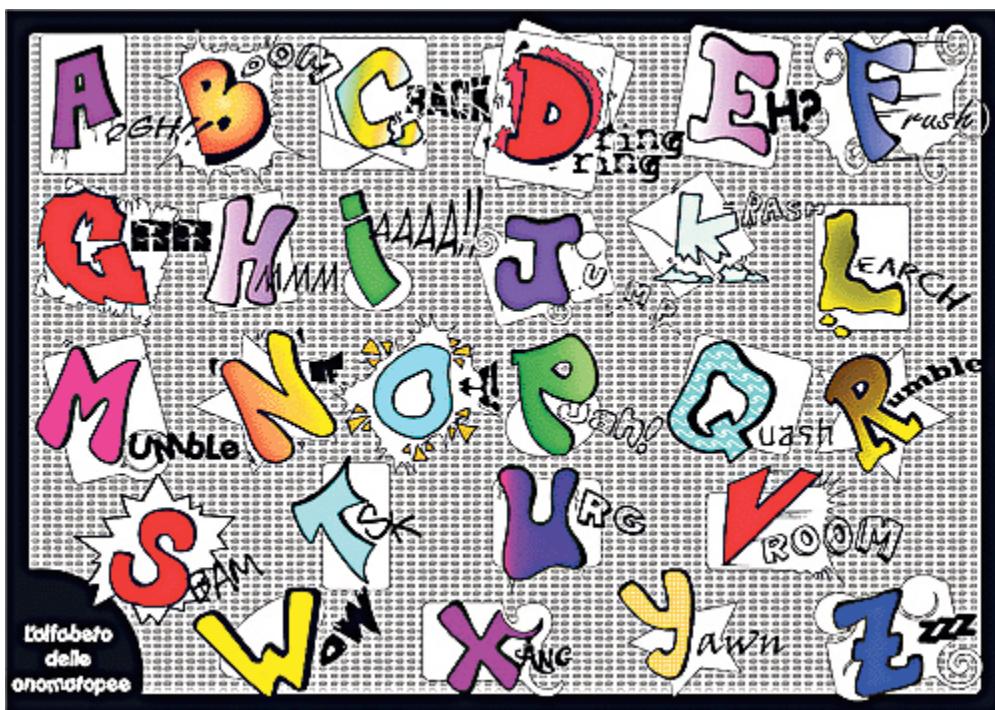
il šuplje vrijeme

kroz praaazan prostor

koje se laže

i poništava.

U Severovu tekstu nema onomatopejskih riječi. On se gotovo u potpunosti oslonio na glasovnu mimiku, na asonantne i aliteracijske silnice. Naslovna se sintagma realizira u igri šumnika (p, t, k, b, d, g, č, s, š, z, ž) i zvonačnika (j, l, lj, m, n, r). Udruženi, oni oblikuju zvukovnu gestu koja dočarava padanje kiše i njezin učinak u gradu. Dioba pjesme u tri strofe nije slučajna – svaka strofa na nov način oblikuje „klišej kiše“. Ovakvi se primjeri onomatopejskoga slikanja mogu nazivati mimologizmom ili glasovnom metaforom.

Abeceda

onomatopeje

Onomatopeja je najpoznatiji slučaj glasovnoga simbolizma, tj. pridavanja simboličkih vrijednosti pojedinim glasovima. Te su vrijednosti izrazito subjektivne i prigodne. Ovise o govorniku i njegovo nakani, temi i situaciji iskazivanja. Istome glasu mogu biti pridane oprečne vrijednosti. Pjesnik A. Dorchain zajedljivo je primjetio: »Ako je *citadela* velika strašna riječ, onda bi *mortadela* morala biti kudikamo strašnija.«

Pjesničku onomatopeju možemo promatrati kao potragu za izgubljenom jezičnom magijom, kao komunikacijski ritual koji osjetilnost nadređuje racionalnosti, kao govor koji nas vraća u djetinjstvo jezika. Već spomenuti Ch. Nodier 1834. zapisao je da nema poezije izvan siromašnoga jezika, jer siromašnim jezicima pripada živahnost izraza i slikovitost dočaravanja. Usput je sa žaljenjem ustvrdio da je poezija u njegovoj Francuskoj zbog jalove obilatosti jezika »ispustila svoj posljednji dah... Bogovi su otišli, a pjesnici odlaze s njima.«

Posebna je tema oponašanje materijalnoga svijeta pismom. Iako je abeceda fonematska, iako je čine racionalno oblikovani znakovi, ipak u njoj nalazimo vizualne analogije – zmijoliki izgled slova Z i S, T koje nalikuje na čekić, B koje je profil usta i slika usana koje ga tvore, O koje se zaokružuje kao usne kada ga izgovaraju... (Genette, 1985).

U našoj filologiji onomatopeja je jedna od dobro istraženih i opisanih pojava. U metajeziku hrvatskih jezikoslovaca, retoričara i književnih tumača posve se udomaćila u 19. stoljeću. A. Pechan rabi naziv *kongruenca* (»svaka riječ, koje se glasovi slažu sa značenjem njezinim«), I. Filipović se odlučuje za oblik *kongruenza* (»slika u kojoj se zvukom riječi oponaša ono što se njimi naznačuje«), A. Šenoa dvoji između oblika *onomatopeja* i *onomatopoja* (»Pjesnik kuša, da oponaša riječju naravski zvuk«), dok L. Zima pod »podudaranjem glasova sa prikazanimi stvarmi« opisuje dvije figure – interjekciju i onomatopeju u užem smislu. U 20. stoljeću pojavljuju se, među inim, dvije iznimne knjige: *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima* (1909) D. Boranića i *Zvuk i pokret u jeziku* (1952) P. Guberine.